

Удовиченко С.М., к.е.н., с.н.с.,
завідувач сектору інтелектуальної власності та правового забезпечення
*Донецька державна сільськогосподарська дослідна станція
Національної академії аграрних наук України*

НАПРЯМИ АКТИВІЗАЦІЇ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ: АГРАРНИЙ АСПЕКТ

Удовиченко С.М. Напрями активізації інноваційної діяльності: аграрний аспект. У статті наведено аналіз ефективності агропромислового виробництва, зазначено напрями активізації інноваційної діяльності аграрних підприємств для забезпечення ефективності їх функціонування. Особливу увагу приділено організаційній будові сільського господарства, специфічним підходам до проведення інноваційної діяльності в аграрному секторі, місцю аграрної науки в економічному просторі держави, інституціональному середовищу країни.

Ключові слова: інноваційна діяльність, організаційна будова, економічна ефективність, продуктивність, аграрна наука, інституціональне середовище.

Удовиченко С.Н. Направления активизации инновационной деятельности: аграрный аспект. В статье приведен анализ эффективности агропромышленного производства, определены направления активизации инновационной деятельности аграрных предприятий для обеспечения эффективности их функционирования. Особое внимание уделено организационной структуре сельского хозяйства, специфическим подходам к проведению инновационной деятельности в аграрном секторе, месту аграрной науки в экономическом пространстве страны, институциональной среде государства.

Ключевые слова: инновационная деятельность, организационная структура, экономическая эффективность, продуктивность, аграрная наука, институциональная среда.

Udovychenko S.N. Directions of revitalization of innovative activity: agricultural aspect. In the article an analysis of efficiency of agroindustrial production is given, directions of activation of innovative activity of agrarian enterprises are indicated. Particular attention is paid to the organizational structure of agriculture, specific approaches to innovation in the agrarian sector, the place of agrarian science in the economic space of the state, the institutional environment of the country.

Key words: innovative activity, organizational structure, economic efficiency, productivity, agrarian science, institutional environment.

Постановка проблеми. Набуття чинності Угоди про асоціацію між Європейським Союзом та Україною передбачає поглиблену та всеохоплюючу зону вільної торгівлі, ставить важливі завдання адаптації до стандартів і регламентів до норм Європейського Союзу, підвищення рівня модернізації промисловості України, у тому числі й агропромислової галузі. У рамках виконання поставлених завдань активізація інноваційної діяльності аграрних підприємств набуває великого значення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженнями питань інноваційного розвитку агропромислового виробництва України займалися вітчизняні та зарубіжні науковці: М.В. Зубець, О.В. Крисальний, О.І. Дадій, О.Г. Шпикуляк, Л.І. Курило, А.І. Пригожин, А.І. Алтухов та ін. Незважаючи на цінність проведених досліджень, таке важливе питання, як активізація інноваційної діяльності аграрних підприємств, потребує подальших наукових пошуків.

Постановка завдання. Метою дослідження є аналіз напрямів активізації інноваційної діяльності аграрних підприємств для забезпечення ефективності їх функціонування.

Виклад основних результатів. Сучасний розвиток агропромислової галузі характеризується низьким рівнем конкурентоспроможності на внутрішньому та зовнішньому ринках. Такий стан є результатом низької інноваційної активності суб'єктів господарювання. Неефективне використання інноваційного потенціалу, відсутність інституційного середовища та організаційних важелів для комерціалізації новітніх розробок є перепонами на шляху євроінтеграції.

Необхідність переходу аграрних підприємств на інноваційну основу розвитку є нагальною потребою сьогодення, бо тільки цей напрям дасть змогу підвищити ефективність виробництва, забезпечити продовольчу безпеку країни та потребу населення в продуктах харчування, піднести рівень добробуту населення сільських територій. І лише застосування системного підходу дасть змогу досягти вказаних цілей.

Особливість інноваційної діяльності сільськогосподарської галузі полягає у багатуокладності її організаційної будови, у процесах задіяна велика кількість суб'єктів господарювання різних форм

власності. Сільськогосподарські підприємства покликані забезпечувати макроекономічну функцію в державі – забезпечення продовольчої безпеки. Господарства населення виконують роль додаткових джерел виробництва продуктів харчування, що використовуються переважно для власних потреб та частково реалізуються на ринку.

За даними Державної служби статистики України [1], у 2017 р. за категоріями господарств у виробництві продукції сільського господарства по Україні сільськогосподарські підприємства та господарства населення розподілилися майже порівну – 56,3% та 43,7% відповідно (табл. 1). В окремих регіонах частка сільськогосподарських підприємств у виробництві продукції сільського господарства значно коливається: так, у Черкаській області вона найбільша – 75,4%, а в Закарпатській – найменша – 7,3%.

Таке співвідношення не має негативного впливу на розвиток аграрної галузі, а ставить питання піднесення рівня господарювання сільськогосподарських підприємств на вищий технологічний рівень, зобов'язує їх удосконалювати технології трансферу інновацій та забезпечувати їх упровадження у найкоротші терміни. Такий підхід дасть змогу підвищити продуктивність праці, налагодити виробництво затребуваної сільськогосподарської продукції та забезпечити контроль її якості, що є важливим для здоров'я нації. Отже, важливим складником активізації інноваційних зрушень є рівень професіоналізму сільськогосподарських виробників, їх здат-

ність до прийняття нових ідей та можливість упровадження інновацій.

У табл. 2 [1] наведено показники економічної ефективності сільськогосподарських підприємств. Різде зменшення отриманого в 2013 р. чистого прибутку та значне збільшення його в 2015 р. спричинили коливання рівня рентабельності господарств, але не вплинули на відсоток підприємств, які одержали цей прибуток: за роками простежується збільшення відсотку таких господарств з 69,6% у 2010 р. до 88,3% у 2016 р.

Специфічні підходи до проведення інноваційної діяльності в аграрному секторі визначають сезонність сільськогосподарського виробництва, його залежність від погодних умов, використання живих організмів та земельних ресурсів. Але родючі землі, високоврожайні сорти, високопродуктивні породи тварин, сприятливі погодні умови самі по собі не гарантують агровиробникам отримання продукції та економічного ефекту. Тільки комплексний підхід та раціональне поєднання кадрового, ресурсного та технічного потенціалів, удосконалення організації виробництва дадуть змогу активізувати інноваційні процеси та вивести аграрні підприємства на конкурентоспроможний рівень.

Дані, наведені в табл. 3, відображають динаміку продуктивності сільськогосподарського виробництва за останні роки. Нарощування виробництва продукції сільського господарства відбувається за рахунок зростання врожайності сільськогосподарських культур, що є результатом професійного підходу

Таблиця 1

Частка основних категорій господарств у виробництві продукції сільського господарства за регіонами в 2017 р., %

Регіон, область	Господарства усіх категорій	Продукція сільського господарства		Продукція рослинництва		Продукція тваринництва	
		сільсько-господарські підприємства	господарства населення	сільсько-господарські підприємства	господарства населення	сільсько-господарські підприємства	господарства населення
Україна	100,0	56,3	43,7	60,3	39,7	46,1	53,9
Черкаська	100,0	75,4	24,6	72,1	27,9	79,9	20,1
Закарпатська	100,0	7,3	92,7	11,5	88,5	2,5	97,5

Таблиця 2

Ефективність сільськогосподарських підприємств

Показник	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Чистий прибуток, млн. грн.	17253,6	25267,0	26728,4	14925,7	21413,4	101912,2	89330,8
Підприємства, які одержали чистий прибуток, % до загальної кількості	69,6	83,5	78,6	80,3	84,7	88,9	88,3
Рівень рентабельності всієї діяльності, %	17,5	19,3	16,3	8,3	9,3	30,4	24,9
Рівень рентабельності операційної діяльності, %	24,5	24,7	22,8	11,7	21,4	43,0	32,7

Динаміка продуктивності сільськогосподарського виробництва

Показник	Роки						
	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Продукція сільськогосподарського господарства (у постійних цінах 2010 р.), млн. грн	194886,5	233696,3	223254,8	252859,0	251427,2	239467,3	254640,5
рослинництво							
Посівні площі основних с.-г. культур, тис. га	26952,0	27670,0	27801,0	28329,0	27239,0	26902,0	27026,0
Урожайність с.-г. культур, ц/га:							
–зернові та зернобобові	27,2	37,2	31,8	40,6	43,7	41,1	46,1
–бурюк цукровий фабричний	279,5	363,3	410,8	398,9	476,5	435,8	481,5
–соняшник	15,0	18,5	16,6	21,9	19,4	21,6	22,4
–картопля	132,4	167,8	161,4	159,5	176,4	161,4	165,8
–культури овочеві	173,7	195,6	200,6	199,6	207,8	206,1	210,5
–культури плодів та ягідні	77,8	85,5	89,7	103,4	95,2	104,5	101,9
тваринництво							
Кількість с.-г. тварин, тис. гол.:							
–велика рогата худоба, у т. ч. корови	4351,1	4289,7	4505,8	4397,7	3884,0	3750,3	3682,3
–свині	2556,7	2511,5	2488,1	2443,0	2262,7	2166,6	2108,9
–вівці, кози	7775,2	7204,0	7418,5	7764,4	7350,7	7079,0	6669,1
–коні	1418,3	1450,5	1490,9	1500,2	1371,1	1325,3	1314,8
–корови	410,4	391,8	372,9	350,4	316,8	305,8	291,5
–корови	5081,9	5357,4	5368,1	5460,8	5141,3	5042,9	4940,4
–птиця	191515,5	188963,0	206967,5	220636,1	213335,7	203986,2	201668,0
–бджолосімі, тис.	2803,7	2774,9	2821,5	2872,7	2699,6	2590,0	2487,1
Продуктивність с.-г. тварин, кг:							
–середній річний удій молока від однієї корови	4082,0	–	4361,0	4446,0	4508,0	4644,0	4735,0
–середній річний настриг вовни від однієї вівці	3,4	–	3,3	3,2	3,0	2,9	2,8
Виробництво продукції тваринництва:							
–м'ясо (у забійній масі), тис. т	1914,0	1996,0	2063,1	2260,4	2359,6	2322,6	2323,6
–молоко, тис. т	10895,6	10750,8	11067,4	11190,6	11132,8	10615,4	10381,5
–яйця, млн. шт.	16241,6	17896,9	18364,2	19094,1	19587,3	16782,9	15100,4
–вовна, т	2764,0	2710,0	2659,0	2621,0	2602,0	2270,0	2072,0
–мед, т	67883,0	67381,0	67256,0	70875,0	66521,0	63615,0	59294,0

Джерело: складено за даними [1]

до ведення рослинницької галузі. Так, урожайність зернових та зернобобових культур підвищилася з 2010 до 2016 р. на 70% та становила 46,1 ц/га, буряку цукрового фабричного – на 73%, соняшнику – на 49%, картоплі – на 25%, овочевих культур – на 21%, плодів та ягідних культур – на 31%.

У тваринництві ситуація складніша: намітилася тенденція до скорочення кількості поголів'я та зменшення виробництва продукції. Винятком є вироб-

ництво м'яса – збільшення у 2,1 рази та меду – у 8,7 рази.

За даними Міністерства аграрної політики та продовольства України [2], вітчизняне сільське господарство забезпечує понад 38% експортного потенціалу держави. Загальний обсяг коштів, одержаних від експорту аграрної продукції, збільшується кожного року. Так, у 2015 р. він становив 11,1 млрд. дол. США, у 2016 р. – 15,5 млрд., у 2017 р. – 17,9 млрд. дол. США.

У 2017 р. основу товарної структури українського аграрного експорту становила продукція рослинництва: зернові культури – 36,2% від загального експорту, жири та олії – 25,1% та насіння олійних культур – 11,3%.

Виробництво зерна – це стратегічно важливий напрям інноваційної розбудови аграрного сектору України. Більше 65% світового виробництва зерна пшениці припадає на 10 країн. Безперечним лідером є Китай, де вирощується більше 18% світового обсягу зерна.

Наша держава починаючи з 2013 р. входить до першої десятки найбільших виробників пшениці (табл. 4). Ще в 2011 та 2012 рр. Україна посідала 11-е місце після Казахстану та Туреччини, тоді як у 2016 р. піднялася на сьоме місце в рейтингу.

Характеризуючи виробничу діяльність сільськогосподарства, слід зазначити необхідність активізації інноваційних процесів. Важливу роль у цьому перетворенні відіграє аграрна наука. Результати досліджень, наукове супроводження сільськогосподарського виробництва є фундаментом стабільного й ефективного економічного зростання агропромислової галузі.

Створення економічних умов для ефективного функціонування науки закріплюється статтями 47 та 48 Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [4], що визначають фінансове забезпечення і фінансово-кредитні та податкові інструменти державного регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності. Згідно із Законом, держава застосовує фінансово-кредитні та податкові інструменти для створення економічно сприятливих умов для ефективного провадження наукової і науково-технічної діяльності відповідно до законодавства України, забезпечення до 2025 р. збільшення обсягу фінансування науки за рахунок усіх джерел до 3% валового внутрішнього продукту. Закон закріплює бюджетне фінансування наукової і науково-технічної діяльності, яке забезпечується у розмірі не менше 1,7% валового внутрішнього продукту України.

За даними Державної служби статистики України [1], питома вага витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП країни за досліджувані роки не дорівнювала навіть 1,0% (табл. 5).

Німеччина, яка має частку витрат майже 3%, зайняла у 2017 р. четверту позицію у рейтингу самих інноваційних країн світу за версією Bloomberg. Україна посіла у цьому списку 46-е місце.

Визначальною умовою якісного здійснення інноваційної діяльності є чинники інституціонального середовища країни [5], що представлені податковою політикою, адміністративними бар'єрами, механізмами фінансування та кредитування, порядком інформаційно-консультаційного забезпечення, внутрішньою організаційною структурою бізнесу, тінговою економікою, поведінковими мотивами працівників апаратів управління підприємств тощо. Дослідження кожного із цих чинників у практичній діяльності аграрних підприємств показує, що інституціональна система є незбалансованою, що виявляється як на рівні базисних (власність, влада, управління, праця), так і похідних інститутів (ціна, конкуренція, підприємництво, регулювання). Неузгодженість указаних чинників значною мірою перешкоджає активізації інноваційних процесів

Налагодження дієвості інституційної структури є прерогативою держави. Тільки вона має забезпечити правові механізми активізації інноваційного розвитку.

Заходи щодо переходу на новий рівень аграрного виробництва повинні утворити єдине інституціональне середовище, що стимулюватиме інноваційну трансформацію аграрних підприємств. Важливо сформувати весь комплекс інфраструктури, що відповідатиме вимогам сучасності та передбачатиме важливі завдання адаптації до стандартів і регламентів Європейського Союзу.

Висновки. Сучасний стан агропромислової галузі характеризується низькою інноваційністю та конкурентоспроможністю. Багатоукладність організаційної будови сільськогосподарського виробни-

Таблиця 4

Виробництво зерна пшениці у світі

№ з/п	Країна	Вироблено зерна (млн. т) за роками					
		2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
1	Китай	117,4	121,0	121,9	126,2	130,2	131,7
2	Індія	86,9	94,9	93,5	95,9	86,5	93,5
3	Росія	56,2	37,7	52,1	59,7	61,8	73,3
4	США	54,4	61,7	58,1	55,1	55,8	62,9
5	Канада	25,3	27,2	37,5	29,4	27,6	30,5
6	Франція	36,0	37,9	37,8	38,7	42,8	29,5
7	Україна	22,3	15,7	22,8	24,1	26,5	26,1
8	Пакистан	25,2	23,5	24,2	26,0	25,1	26,0
9	Німеччина	22,8	22,4	25,0	27,7	26,5	24,5
10	Австралія	27,4	29,9	22,9	25,3	23,7	22,3
11	Туреччина	21,8	20,1	22,1	19,0	22,6	20,6

Джерело: складено за даними [3]

Питома вага витрат на виконання наукових досліджень і розробок у ВВП

Країна	2011 рік	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік	2016 рік
Україна	0,65	0,67	0,70	0,60	0,55	0,48
Болгарія	0,53	0,60	0,53	0,79	0,96	..
Естонія	2,31	2,12	1,73	1,45	1,50	..
Іспанія	1,33	1,29	1,27	1,24	1,22	..
Латвія	0,70	0,67	0,51	0,69	0,63	..
Литва	0,90	0,89	0,95	1,03	1,04	..
Німеччина	2,80	2,87	2,82	2,89	2,87	..
Польща	0,75	0,88	0,87	0,94	1,00	..
Румунія	0,49	0,48	0,39	0,38	0,49	..
Словаччина	0,66	0,80	0,82	0,88	1,18	..
Словенія	2,42	2,58	2,60	2,38	2,21	..
Угорщина	1,19	1,27	1,39	1,36	1,38	..
Чеська республіка	1,56	1,78	1,90	1,97	1,95	..

цтва передбачає піднесення рівня господарювання усіх її суб'єктів на вищий технологічний рівень, що забезпечить виробництво достатньої кількості затребуваної сільськогосподарської продукції та підвищить її якість. Сприйнятливість сільськогосподарських виробників до нових ідей, упровадження у найкоротші терміни інновацій забезпечать агроформуванням конкурентні переваги як на внутрішньому, так і на зовнішньому ринках.

У процесі активізації інноваційних перетворень важливу роль відіграє аграрна наука, діяльність якої націлена на забезпечення перетворення аграр-

ної галузі на фінансово успішний сектор економіки. Необхідність державного сприяння, створення економічних умов для ефективного функціонування науки є фундаментом стабільного розвитку агропромислового сектору.

Високий рівень державної підтримки науково-технологічної сфери забезпечується розвиненою інституційною структурою. Аналіз показав незбалансованість інституціональної системи. Налагодження її дієвості є прерогативою держави, яка має забезпечити правові механізми активізації інноваційного розвитку.

Список літератури:

1. Продукція сільського господарства (2010–2017). URL: <http://ukrstat.gov.ua>.
2. Трофімцева О. Український аграрний експорт склав майже \$18 млрд в 2017 році: за даними прес-служби Мінагрополітики. URL: <http://www.minagro.gov.ua/uk/node/25237>.
3. Продовольча і сільськогосподарська Організація Об'єднаних Націй. URL: <http://www.fao.org/statistics/ru>.
4. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» № 848-VIII від 26.11.2015.
5. Інституціональні чинники інноваційної діяльності в аграрній сфері / Л.І. Курило, Т.М. Сльозко, С.М. Удовиченко. Економічний аналіз. 2015. Т. 21. № 2. С. 144–151.